

ВЕЗБЕНИ МОТИВИ И ТЕХНИКИ В БЪЛГАРСКАТА ШЕВИЦА

Светлана Радева

Стисание „Изживей България“

Резюме: Шевицата присъства в традиционното облекло на българите от хилядолетия. Везбените мотиви, характерни за нея, се срещат и в други части на света. Най-широко разпространените са елбетица, дървото на живота, канатица, куклите, растения и животни. Всички те са със съответните регионални особености в различните части на страната.

Везбените техники, т.нар. бодове, използвани в българската шевица, са изключително богата база данни, която все още не е разчетена от учените. Везбените бодове се характеризират с голяма устойчивост и не се променят в продължение на хилядолетия. В българската шевица те са многобройни.

Ключови думи: българска шевица, везбени мотиви, везбени техники, везбени бодове.

Въведение

Темата на настоящия доклад е провокирана от огромния интерес през последните десетилетия към традиционната българска култура и шевица-та. До голяма степен той доведе до смесване на българското вземо с чуждестранното. Появи се и т.нар. авторска българска шевица. Това налага и връщането към корените на везбеното изкуство.

Кога хората започват да украсяват дрехите си с шевици, е трудно да се установи. Приема се, че първоначално мотивите са били татуирани върху кожата с цел защита от злите сили. Постепенно тези изображения са замeнени с различни везбени мотиви, бродирани върху облеклото, предимно върху ризата – дрехата, разположена непосредствено до тялото. Според различни източници до средата на миналия век на Балканския полуостров е имало хора с татуирани върху кожата шевици.

Счита се, че ризата е най-важната дреха за българина, тъй като тя е разположена непосредствено до тялото. Тя го предпазва от всичко – от лоши влияния, от нечистотии. Според традиционния мироглед на българина чист е човекът, който е облечен с чиста риза.

Ризата е първата дреха, която обличат на новороденото. Шие се непосредствено след раждането му и е с опростена кройка. Малкото дете е облечено само с риза, която е без шевична украса или с много скромна такава. С най-богата везба е облеклото на младите хора в българското общество – на момите и ергените, на младите невести и на мъжете в първите

години на брака. С напредването на възрастта шевиците по облеклото намаляват.

Везбата е съобразена с особеностите на традиционното облекло. Най-богата е тя върху ризата. В районите със сукманена носия шевиците са върху ръкавите, например в Софийско. В Северна България, където масово е разпространена двупрестилчената носия, шевицата е предимно върху горната част на ризата и най-долната част на полите – частите, които се виждат след поставянето на предната и задната престилка. Има я върху литаците в Средна Западна България, върху сукманите в Югоизточна България.

До днес по селата възрастните хора помнят, че отворите на ризата се покриват с плътна шевица, предпазваща от злите сили. Ризата обикновено е украсена с най-богата шевица. Помни се, че е грехота човек да остане без риза. „Гола“ са наричали навсякъде по българските земи жената, която е облечена само с риза.

Методология

В настоящия доклад са взети предвид авторите, работили в областта на шевицата през първата половина на миналия век. Те са учени и изследователи, които най-често са възпитаници на университети в Западна Европа. Поради това тяхната изследователска дейност е съпроводена и с популяризирането на българските шевици по света. През този период традиционното облекло е много добре запазено и уменията за изработване на шевица са живи. Много важна е ролята на Ст. Л. Костов и Евдокия Петева-Филова, които систематизират богатството на Народния етнографски музей. Дена Ракарова събира и издава сборник с македонски български народни шевици (1931), в който шевиците са и със схеми за тяхното изработване и номер на конците ДМС. Авторката уточнява за всяка шевица от коя част на ризата е.

Огромен принос за съхраняването на българските шевици има Маша Янкович Казанджиева, хърватка по народност, завършила висшето си образование в Германия. Основната част от живота ѝ преминава в Кюстендил. Пристига там през 1908 г., след като се омъжва за Петър Казанджиев. Казанджиева е художничка и изследователка. Нейните албуми са с ръчно рисувани схеми на шевици, като всяка шевица е с описание на използваните конци, от коя част на ризата е, както и от кой край на българските земи. Това е времето на големите преселнически вълни и направеното от Казанджиева е и моментна снимка на българското народно облекло в периода между двете световни войни. До нас са достигнали само два от албумите ѝ. Има информация, че първият от поредицата е загубен в Министерството на народното просвещение, след като вече е бил одобрен за публикуване. Казанджиева има огромна роля и за популяризирането на

българските шевици в Германия и Австрия. Нейните схеми на български народни шевици в продължение на десетилетия присъстват на страниците на женските списания в тези страни. За съжаление, днес Маша Казанджиева е забравена. До нас е достигнала малка част от творчеството ѝ.

През 30-те години на миналия век Росица Чуканова започва да приспособява българските народни шевици към градския бит и издава част от тях в албум. В научния предговор към него Евдокия Петева уточнява, че това приспособяване е необходимо.

През социалистическия период стават популярни различни ръкоделия, в основата на които е българската народна шевица. В същото време в страната навлизат списания за ръкоделия от ГДР и започва смесването на българските шевици с немски везбени техники. В академичните среди шевиците остават на втори план.

Интересът към шевиците през последните години доведе до противоречиви резултати. Положителният е този, че процесът на съхраняване на традиционното облекло вече е необратим. Стана въпрос за престиж да се танцуват народни танци, да се притежава народна носия, да се разровят бабините ракли и да се облекат старинни облекла. Интересът към шевиците доведе до смесване на мотиви и техники от цял свят и всичко това се представя за българска народна шевица. Понятието „авторска българска шевица“ не подлежи на коментар. Принос към това положение има и провежданата от Министерството на културата политика по отношение на традиционната култура като цяло.

От този период са работите на изследователи на българската шевица като Ирен Величкова-Ямами и Юлия Боева. Предвид гореизложеното в основата на настоящия доклад са основните положения, застъпени от първите изследователи на везбата, както и многогодишни теренни наблюдения на територията на цялата страна.

Мотивите са устойчиви

Върху дрехите, най-често ризата, се извезвали разнообразни мотиви, които са изключително устойчиви във времето – не се променят в течение на векове и дори на хилядолетия. В много села в България и сега има „зашиви“ – парчета плат, върху които са извезани основните мотиви, типични за селището и етнографската група. Знаело се е каква везба се полага на мома и млада невеста, каква – на възрастна жена и съответно на ерген, млад семеен мъж и старец. От облеклото и особено от шевицата се е получавала информация за семейното положение на всеки човек, а според вида на използваните материали – за неговото материално положение. Много често информатори от различни части на българските земи съобщават, че богатството на шевицата и изобщо на украсата на облеклото е зависела пре-

димно и изключително от сръчността на неговата създателка. Традиционно първият и/или последният мотив от везбената украса на ризата се оставят незавършени с цел символите да действат възможно най-силно. Ст. Л. Костов използва термина „български народен орнамент“ и уточнява, че той е от голямо значение за всеотрасното познаване на българския народ [5].

Шевици за фертилност

Това е голяма група шевици, сред които е тази на Богинята майка, които се везат върху ризите на моми и невести за плодовитост. Най-широко разпространени са ромбовете и квадратите. Ст. Л. Костов най-общо ги нарича геометрични орнаменти [5]. Те са червени в Софийско, черни и тъмночервени – в Централна Северна България, оранжево-червени – в Битолско и Охридско, бели – по черните престилки на капанките в Североизточна България. Ирен Величкова-Ямами открива в шевицата на женските дрехи от Самоковско едновременно ромба със зараждащия се живот и изображение на Богинята майка в родилна поза.

Разновидност на Богинята майка са куклите, които още се наричат и „хорото“. Това са стилизирани човешки фигури, които се срещат на Балканския полуостров и в Централна Европа.

Елбетица

Тя представлява четири клончета, които образуват кръст. Мотивът е с обособен център. Елбетицата е древен символ на живота и най-често се свързва с женското облекло. Първото изследване за нея в България е дело на Тачо Танев (1941 г.), който прави връзка между везбените мотиви в Софийско и изображения от Далечния изток отпреди няколко хилядолетия. Тачев е на мнение, че наличието на елбетица в българските земи е доказателство за азиатския произход на населението изобщо и на прабългарите в частност [8]. Танев нарича елбетицата „главодърво“.

Според И. Ямами елбетицата е разпространена по нашите земи векове преди да се заселят прабългарите. Според изследователката мотивът е възникнал тук, на Балканите. Тя го отнася към фертилните символи [2]. Елбетицата е характерна за всички части на страната. Има я в Централна, Северна и Югоизточна Европа. Според Танев и Ямами елбетицата е компонент от шевичната украса на женското облекло.

Проф. Иван Коев открива елбетица при чувашите и капанците. Избродирана е върху кърпата, която младоженецът чуваш носи на раменете си по време на сватбата.

Още от зората на човечеството елбетицата се изобразява върху различни предмети на бита: огледала, съдове, облекло.

Дърво на живота

Мотивът представлява стилизирано клонче, което завършва с три, пет и повече цвята. В капанските селища го наричат още „бойче“. Разположено е в долната част на ризата – капанка, на мястото, където се срещат предната и задната престилка. Интересна разновидност на мотива са сусмите, везани само върху ръкавите в разградските капански селища. Най-вероятно се появява в Древна Месопотамия и е разпространено в целия свят. Изобразява се по полите на женските ризи в Самоковско и в капанските селища. Също и върху яката (голяма, приличаща на моряшка) на мъжката влашка риза в Северна България.

Кръст

Според много археолози е стар символ на Слънцето. Възприема се за знак за християнството много по-късно, след разпъването на Христос. Характерен е за Софийско.

Свастика

Счита се за произведен на кръста символ. Свързана е с търкалящото се по небосвода Слънце и вечния кръговрат на живота. Индийският начин на изписване на свастиката е наляво, а китайският – надясно. И двата са разпространени по целия свят от дълбока древност. Най-ранното изображение на свастика в Европа е върху керамичен съд от VII хилядолетие пр.н.е. и е в Деветашката пещера. Според индуизма свастиката означава щастие. Среща се в шевицата в Казанлъшко, също като част от елбетицата, везана върху ръкавите на женските ризи в Дупнишко.

Слънцето и Луната също са част от везбените мотиви по нашите земи. Един от най-популярните мотиви в Самоковско е „Слънцето“, който е бродиран върху ръкавите на женските ризи.

Канатица

Канатицата, или космическата костенурка, е дървен символ на дълголетието. Смята се, че е израз на единството и хармонията на света. Небесната костенурка представлява вплетени един в друг триъгълници, преливащи образи, които образуват безкрайна спирала. Канатицата присъства във везбената украса на женската капанска риза – в шевицата по пазвения разрез и огърлието. Има я втъкана на предната престилка с т.нар. късана техника.

Най-древните канатици в света са открити в праисторическото селище Хаджилар в Мала Азия и са върху съд на възраст 7300 години. Доц. Анна Аврамова от Националната художествена академия, която се занима-

ва с тъкани и облекло, подчертава, че същите изображения се срещат и при индианците.

Растения и животни

Те присъстват в шевицата както в България, така и в други части на света. Коня изследователите свързват с култа към това животно, характерен за древните българи и изобщо за номадските народи. Цветята са символ на младост и фертилност. Срещат се в шевиците във всички части на България. Особено ефектни и красиви са цветята във влашката женска носия – най-често рози. С цветя и цветни мотиви се свързва и везбената украса по предните престилки на двупрестилчената носия. В някои случаи тази украса е изпълнена с късаната техника на тъкане, в други е везана с плосък (сатенен) бод.

Според проф. Иван Коев през 70-те години на миналия век в разградските села още се помни, че по полите на женските ризи се бродират гъсеници, бълхи и други насекоми, за да бъде предпазена собственичката на ризата от тях. В поповските капански селища и в момента се помни названието на един вид черно капане, т.нар. пукалчета (местното название за бухал).

Везбените техники

Те са своеобразна база данни, която предстои да бъде разчетена от историци и културолози. Характерно за везбените техники, т.нар. бодове, е, че са изключително устойчиви и много бавно се променят във времето. Основният проблем при описването и изучаването им е, че това се прави от изследователи без практически опит във везането. И се получава недо-разчитане на информацията.

Преди век Ст. Л. Костов уточнява, че за българската шевица са характерни два основни бода – кръстат и разминат; срещат се също верижен, ажурен, плосък, плетен бод [5].

Основните бодове, използвани в българските шевици, са кръстче, плосък бод с водене на конец, плосък бод без водене на конец, разминат/цепен бод, маргаритен и синджир бод, контурен бод и бод пред игла и др. Всички те са с разнообразни регионални названия, които носят и съответна информация. Така например в Североизточна България кръстчето най-често се нарича „куманец“, мн.ч. „куманци“, което според изследователите говори за кумански корени на местното население.

Широко разпространените в цялата страна разновидности на плоските бодове са с различни регионални названия. Има много източници на информация, които свидетелстват, че традиционно тези техники са работени от опаковата страна. След завършването на шевицата работната повър-

хност става лицева страна на шевицата. Обяснението за този начин на работа е прозаично – така се работи два пъти по-бързо и начинаещата везбарка също може да постигне много високо качество на шевиците. Приема се, че този начин на работа е бил разпространен до най-късно във Волжка България. Проведени теренни проучвания показват, че той все още се помни в Северна България. В Разградска и Търговищка област и в момента има възрастни жени, които владеят съответната техника. Информатори помнят, че до средата на 70-те години тази техника се е практикувала в Централна Западна България.

Гергефът с вид на кръг навлиза по българските земи през Възраждането, първоначално в големите търговски центрове. Той не е типичен за старинната българска шевица. В много части на страната, като Североизточна и Югоизточна България, не е познат и до днес. В Софийско и части от Македония е бил използван гергеф с правоъгълна форма, който е имал и крака, за да се поставя на земята. С него са работени мотиви с полегат бод с водене на конец, които изискват опъната работна повърхност.

Интернет и социалните мрежи имат своеобразен принос към популяризирането на везбените техники. От една страна, тези техники станаха известни и достъпни. От друга страна, има механично пренасяне на техники от регион в регион. Вече стана популярно названието „вещерски бод“ – буквален превод от немски; българското название на въпросната техника е бод рибена кост.

Изводи

1. Везбените мотиви, характерни за българската шевица, се срещат в много части на света. Те са източник на информация за движението на населението в глобален мащаб.

2. Мотивите са устойчив компонент на шевицата, който се е запазил в продължение на хилядолетия. Едни и същи са използваните мотиви и при мъжкото, и при женското облекло. Поради спецификите на начина на живот тези по мъжкото облекло са изчезнали средно с 30 – 40 години по-рано.

3. Везбените техники, т.нар. бодове, са база данни, която в момента започва да се разчита. Те са носител на информация и за етногенезиса на населението. В България все още има възрастни жени, които демонстрират старинния начин за везане от опаковата страна.

4. Етномодата и огромният интерес към шевиците станаха причина за смесване на мотиви и техники от различни части на света, най-често на произволен принцип. Появиха се т.нар. български авторски шевици.

5. Традиционното облеклото е основен източник на информация за българските шевици. Голяма част от него се пази от населението. Често собствениците го съхраняват поради сантиментални причини и не знаят

нищо за начините за изработването му, включително не познават везбените техники и мотиви.

6. Интернет като източник на информация е нож с две остриета. От една страна, чрез него се стига до голям брой хора много бързо, а от друга страна, въпросът за достоверността е много сериозен. За български шевици често се представят украински и всякакви други.

Заклучение

Общественият дебат за мястото и бъдещето на традиционната култура в България днес е особено актуален. Тя е красива и атрактивна и е предпоставка за стопанско развитие. България е и мултикултура и това я прави привлекателна и за чужденци. Вече има обществени нагласи да бъде запазена и да е част от живота ни.

References/Литература

1. **Avramova, A.** Staroto novo – novoto staro – moden proekt, stari unikalni tehniki, aksesuari. ННА, 2014.
[**Аврамова, А.** Старото ново – новото старо – моден проект, стари уникални техники, аксесоари. ННА, 2014.]
2. **Velichkova-Yamami, I.** Arhaichni simboli v broderiyata. Sofia, 2012.
[**Величкова-Ямами, И.** Архаични символи в бродерията. София, 2012.]
3. **Kazandzhieva, Masha.** Balgarski narodni shevitsi. 1926.
[**Казанджиева, Маша.** Български народни шевици. 1926.]
4. **Koev, I.** Balgarska vezbena i takanna ornamentika. Sofia: Septemvri, 1982.
[**Коев, И.** Българска везбена и тъканна орнаментика. София: Септември, 1982.]
5. **Kostov, St. L.** Balgarski narodni shevitsi. Parva chast. Zapadna i Severozapadna Bulgaria. Vtoro izdanie. Sofia, 1928.
[**Костов, Ст. Л.** Български народни шевици. Първа част. Западна и Северозападна България. Второ издание. София, 1928.]
6. **Kostov, St. L., E. Peteva.** Balgarski narodni shevitsi. Vtora chast. Yugozapadna Bulgaria i Makedonia. Parvo izdanie. Sofia, 1928.
[**Костов, Ст. Л., Е. Петева.** Български народни шевици. Втора част. Югозападна България и Македония. Първо издание. София, 1928.]
7. **Rakarova, D.** Makedonski shevitsi. Chast I. Sofia, 1931.
[**Ракарова, Д.** Македонски шевици. Част I. София, 1931.]
8. **Tanev, T.** Balgarskoto vezmo i Iztokat. Obyasnenieto na elbetitsata. – V: *Izvestia* na balgarskata orda. Sofia, 1941.
[**Танев, Т.** Българското везмо и Изтокът. Обяснението на елбетицата. – В: *Известия* на българската орда. София, 1941.]

За автора

Светлана Радева, д-р, от 4 – 5-годишна възраст владее техниките на българската шевица. От 30 години обикаля страната и проучва старинното българско облекло – най-често частна собственост. Фотографира носиите (също и везбената украса по тях). От 2018 г. е издател и главен редактор на сп. „Изживей България“.

За контакт с автора: radeva_66@abv.bg

EMBOSSSED MOTIFS AND TECHNIQUES IN BULGARIAN EMBROIDERY

Svetlana Radeva

Magazine “Experience Bulgaria”

Abstract: Embroidery has been present in the traditional clothing of Bulgarians for millennia. The embossed motifs characteristic of such traditional clothing are also found in other parts of the world. Most widespread are the Elbetica, the tree of life, the kanatitsa rope, the dolls, the plants and animals. All of them have their respective regional features in different parts of the country.

The embroidery techniques, the so-called stitches, used in Bulgarian needlework are an extremely rich database that has not yet been read by scientists. Embossed stitches are characterized by great resistance and can withstand millennia. We have numerous stitches in the Bulgarian needlework, called Shevica.

Keywords: Bulgarian (Shevica) embroidery, embossed motifs, embossed techniques, embossed embroidery stitches.

About the Author

Svetlana Radeva, Dr., has mastered the techniques of Bulgarian needlework since she was 4 – 5 years old. For 30 years, he has been traveling the country and researching old Bulgarian clothing – mostly private property. Photographs the costumes (also the weighted decoration on them). Since 2018, he is the publisher and editor-in-chief of “Experience Bulgaria” magazine.

To contact the Author: radeva_66@abv.bg